ELEŞTİREL YAZILAR - III

TOPLUM VE KÜLTÜR

Prof. Dr. Milay Köktürk

ÖTÜKEN

Prof. Dr. Milay Köktürk; 1961 yılında Zonguldak'ta doğdu. Kastamonu Göl Öğretmen Lisesi'ni bitirdi. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden 1984 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1987'de tamamlayan Köktürk, Burdur ve Manisa illerindeki değişik liselerde 1986-1995 yılları arasında felsefe öğretmenliği yaptı. 1995 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne araştırma görevlisi oldu. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, *Ernst Cassirer'de Sembol ve Sembolik Formlar* adlı teziyle, 2001'de doktorasını verip aynı yıl yardımcı doçentliğe atandı. Aralık 2007'de doçent, Mart 2013'te profesör oldu.

Çalışmalarını bilgi, bilim, kültür ve siyaset felsefesi ağırlıklı olarak sürdüren Köktürk'ün *Hedef Ülke Türkiye'de Birey Toplum ve Siyaset, Kültür Bilimi Yazıları* ve *Kültürün Dünyası/Kültür Felsefesine Giriş* ve *Kültür ve Sembol* adlı telif eserleri vardır. Filozof Ernst Cassirer'den *Sembolik Formlar Felsefesi I-Dil, Sembolik Formlar Felsefesi II-Mitik Düşünme, Sembolik Formlar Felsefesi III-Bilginin Fenomenolojisi, Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine, Rölativite Teorisi Üzerine, Sembol Kavramının Doğası*; Max Weber'den *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserleri çevirip yayımlamış olan Milay Köktürk Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İçindekiler

Sunuş 9
Özgürlük ve Kültür 13
Kültür Üzerine 32
Kültürel Zenginlik 42
Öznelerarası Dünya ve Birlikte Yaşama 46
Ortak Dünyanın Temelleri 68
Değişme mi, Kırılma mı? 80
Kayıp Ruhun Keşfi 90
Ahlâkın Yeniden İnşası: Şimdi Değilse ne Zaman? 96
Yarınları Kurmak ya da Gelecekten Tüketmek 107
Büyük Barış 115
Sükût Vakti 119
Küresel Asimilâsyon 128
"Derin Vuruş"a Karşı Toplumsal Direniş 135
Kültürel Müdahele ve Kırılma 142
Kültür Krizi 151
Gelenekte Denge Arayışı 157
Gelenek 168
Tekerrür mü, Akıl Krizi mi? 180
Sosyal Gerçeklik ve Akıl Kullanımı 187
Toplumsal Aklın Krizi 194
Kültürel Trajedi ve Yaşama Estetiği 206
Ortak Dünyanın Sinsi Düşmanı: Magazinleşme 225
Kimliğe Edebiyat Üzerinden Bakmak 236
Ortak Dünyaya Suikast: Etnisite İnşası 244
Açık Toplumda Modern Feodalite 264
Kültürün İlk Dili: Mitoloji 280
Dinin Ontolojik Temelleri: Vahiy ve Özgürlük 286
Hakikatin Örtüsünü Açmak 294
Kozmopolitizm Üzerine 313

Sunuş

"Eleştirel Yazılar" üst başlığı altında yayımladığımız bu kitaplar son on beş yıl içinde çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerden oluşmaktadır. Hatta büyük kısmı yine makalelerden oluşan ve 2004 yılında yayımlanmış olan "Birey Toplum ve Siyaset" adlı kitabın içinde yer alan yazılar da yeniden sınıflandı ve bu diziye dâhil edildi. Makalelerin tümünde, etik ilkeler gereği, daha önce nerede yayımlandıkları belirtildi. Makaleler sınıflandırılırken yeniden okundu, birkaçında küçük düzeltmeler yapıldı, büyük çoğunluğu aynen alındı.

Bu yazılardan bazıları deneyim, gözlem ve tefekkür ürünü, bazıları da sadece akademik araştırmadır. Etik olarak herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermemek için, yazıların daha önce nerelerde yayımlandığı da belirtildi. Yayımlanan yazıların bir kısmı aynı veya yakın konularda, farklı zamanlarda ve farklı bağlamlarda ufak bakış açısı değişiklikleriyle kaleme alındıkları için, kitaplardaki yazılarda tekrarlar mevcut olabilir. Tekrarları ortadan kaldırmanın yolu, tümünü yeniden yazmaktı. Bu da, "yazılmış olanın yeniden yazılması" olacaktı. Bu nedenle yazılara dokunulmadı. Yazar, okuyucunun, tekrarları bu bağlamda değerlendirmesini arzu etmektedir.

Metinlerde bazı sözcüklerin Türkçe karşılığı yerine Batı dillerindeki halini kullandık. Bunun nedeni, Türkçe karşılık kullanıldığında, metinde kastedilen anlamın tam olarak anlaşılamayabileceği endişesi oldu. Bu kullanım ve endişe belki yanlıştı, ama kullanım nedeni bu idi. Örneğin, metinlerin her yerinde rasyonalite yerine aklîlik yahut akıl düzenine uygunluk ifadeleri kullanılsaydı, anlatılmak istenen yeterince anlatı-

lamayabilirdi. Bu nedenle, metinlerde en uygun olduğu düşünülen kavram kullanıldı. Metinlerin bazılarında rasyonalite bazılarında akıl düzeni kavramlarının kullanılmasının nedeni budur. Başka sözcükler de aynı gerekçeyle bu şekilde kullanıldı.

Yayımlanmış olan bu yazıları niçin kitaplaştırma gereği duyuldu?

Dergiler için "hür tefekkürün kalesi" der, merhum Cemil Meriç. Ardından da "çoğu bir mevsim yaşar, çiçekler gibi" diye ilave eder. Gerçekten de dergi, her yayım döneminde yenilenen içeriğiyle, düşüncedeki dinamizmin eseri ve yansımasıdır. Fakat yine merhum Meriç'in belirttiği gibi, oradaki her fikir çiçeğinin ömrü kısadır. Dergi, adı üstünde süreli yayındır ve süresi bitince yerini yenisine terk eder. Her daim yenilenen, hem de çabuk eskiyen dergi düşünce dünyasındaki sürekliliği anlatır. Fikir dünyası sürekli akar; onları cisimleştiren makaleler de hep yeniden yazılır. Her yeni dergi öncekinin üzerine atılan bir kürek topraktır. Bir zaman geçince eski dergilerin sadece varlığı hatırlanır.

Merhum Meriç'ten devam edelim… Ona göre, "eski dergiler ziyaretçisi kalmayan mezarlık" gibidir. Eski dergilerdeki yazılar da doğal olarak terk edilmiş mezarlığın sakinleri olmuş olurlar ve onlara erişim güçleşir. Bir yazarın kaleminden çıkıp dergi sayfalarına dağılmış yazıları, yazarın kendisi bile arayınca hemen bulamaz. Ama bunlar bir arada, toplu basım gibi olursa, hepsi el altında olmuş olur. Ayrıca bazı yazılar vardır ki, yazan veya okuyan onun el altında olmalarını ister. İşte kitap burada önem kazanır. Çünkü kitapta periyodiklik değil süreklilik vardır. Makale çiçekse kitap düşünce ikliminin çınarıdır. O hemen solmaz. Bu nedenle, belli çizgideki makalelerin kitaplaşmasında yarar vardır.

Yazılar, 'Eleştirel Yazılar' üst başlığı ve konu bağlantılı bir alt başlık altında sıralandı. İlk kitaplar "Eleştirel Yazılar I- Millet ve Milliyetçilik", "Eleştirel Yazılar II- Devlet ve Siyaset", "Eleştirel

Yazılar III- Toplum ve Kültür" şeklinde yayına hazırlandı. Serinin devamı ise düzenlenmektedir. Makaleler, seriyi oluşturan kitaplara konu ilgisine göre dağıtılmaya çalışıldı. Bazı makaleler akademik araştırma hüviyetindedir. Bu makalelerde alıntı yapılan yabancı dildeki kaynaklardan bazıları, makalenin yayımlanması sonrasında Türkçe'ye çevrilip yayınlandı. Burada yer verdiğimiz bu tür makalelerdeki kaynakça ve atıflarda bir değişiklik yapmaya gerek duyulmadı, bunlar ilk yayımlandığı haliyle alındı.

Üst başlık olarak neden "Eleştirel Yazılar" adı seçildi?

Eleştiriyi âdeta kusur bulma, yerden yere vurma, olumsuzlukları açığa çıkarma olarak anlayanların sayısı hiç de az değildir. Oysa felsefedeki anlamıyla ve Kantçı çizgideki uygulanışıyla eleştiri bir bakış biçimi, bir çözümleme tarzı, bir fikir üretme yöntemidir. Eleştiride var olan sorgulanır, açıklanır, genişletilir ve onun hakikati tüm boyutlarıyla açığa çıkarılır. Ele alınan konunun sınırları ve sınır ilişkileri, iç problemleri belirlenir; en sonunda belki ona olumlu veya olumsuz bir değer de biçilebilir. Yani eleştirel bakış sırf değer biçme üzerine kurulu değildir. Bu bakış, öncelikle entelektüel bir duruşu anlatır. Özellikle çok boyutlu, karmaşık veya tartışmalı olguların, bu anlamda eleştirel bakışa konu edilmesi gerekir. Bu olgular, kılı kırk yarıcı biçimde çözümlenmeden, sadece belli yargıları arka arkaya sıralayarak açığa çıkarılmış olmaz. Dolayısıyla onlara ilişkin sorunların çözümü yolunda doğru adımlar da atılamaz. Bu türden olguların çoklu bakış altında titizce incelenmesi gerekir. Felsefî duruşun niteliği ve felsefî bakışın bize taşıdıkları budur. Bu dizideki makaleler de toplumsal varoluşun en tartışmalı konularını çözümleyici biçimde ele almaktadır. Bu nedenle ve bir de Kantçı yöntemden esinlenerek, bu türden incelemeleri bünyesinde toplayan bu diziye "Eleştirel Yazılar" adı verildi.

Bu yazılar, geçmişin ideolojik çağlarında yaşayanlar yahut ideolojik olarak bilinçlenmek isteyenler için yazılmamıştır. İdeolojik zihinlerin buradaki çözümlemelere zaten ihtiyacı yoktur. Onlar kendi ideolojilerinin kutsal kaynaklarıyla yetinmelidir.

Bu yazılar, sosyal ve siyasal sorunlara kolay çözüm ve hazır reçete arayanlar için de değildir. Onlar insan temelli olguların doğal olgular gibi tek boyutlu olmadığını, onları anlama ve onlara ilişkin doğru yargılarda bulunma işinin uzun soluklu bir gayret ve yoğun düşünsel çaba gerektirdiğini hesaba katmazlar.

Bu yazılar, tüm sorunları kapsama ve onlara doğru çözümler önerme iddiası içermez. Çünkü insan dünyasının veya belli bir toplumsal dünyanın sorunlar demeti, bir veya birkaç zihin tarafından ele alınamayacak kadar geniş boyutludur. Üstelik binlerce yıldan beri sayısız zihin, insan ve onun üretimleri üzerinde düşünüp taşınmaktadır. Düşünülmemiş "düşünce" adeta kalmamış gibidir. Dolayısıyla bu yazılar, bugüne kadar söylenmemiş olan yepyeni şeyler dile getirme iddiası da taşımaz. Bu dizideki sayfalarda yer alan çözümlemeler sosyal, siyasal ya da kültürel problemlerimize, çelişkilerimize, bunalımlarımıza kendi gerçeğimizin penceresinden bakma ve buradan hareketle akılcı çözümler arama girişimi; yani sadece bir bakış biçimi teklifidir. Bu yazılar üslup olarak entelektüel çizgide olmayı, içerik olarak bu coğrafyanın gerçeklerinden beslenmeyi hedeflemiştir. Birinci amaç zihinleri muhakemeye sevk ve davet etmek ise, diğeri de tarihe not düşmektir.

Her eser eksiktir ve tamamlanmayı bekler. Tamamlanan her bir eksiklik, düşünce dünyasının gelişimi yolunda atılan bir adımdır. Dileğimiz, bu adımların gittikçe çoğalmasıdır.

Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK

*Özgürlük ve Kültür**

ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ, insanlık tarihinin hiçbir döneminde çağımızdaki kadar düşüncenin merkezinde yer almadı. Belki hiçbir ideali, insanlık, özgürlük kadar çok gerçekleştirmek istemedi. Herkes özgür olmayı arzu etti. Özgürlük, toplumsal yaşantının her alanında talep edilir oldu. Çok boyutlu bir olgu olmasına rağmen, özgürlüğün bazı biçimleri, özellikle düşünce özgürlüğü öne çıktı. Bu özgürlük talebi temel hak ve özgürlükler adıyla hukukî bir form kazanıp resmîleşti ve kamu alanına taşındı. Aslında hukukîleşen şey, beni başkasına anlatma ve öteki ile birlikte var olma talebiydi.

Siyasal tarihteki bağımsızlık mücadelelerinin yoğunluğunu trajik çatışma ve savaşlarla şu veya bu şekilde geride bırakan insanlık dünyasında, siyasal bağımsızlık probleminden daha çetin ve çözümü zor bir problem; temel hak ve özgürlükler problemi ortaya çıktı. Çözümü zor bir problemdi; çünkü "siyasal bağımsızlık" talebinde karşıt güç ve hedef belliydi. Oysa "temel hak ve özgürlükler" probleminde tam bir paradoks vardı ve bugün de aynı paradoks mevcuttur. Bu problemde birey, şemsiyesi altında yaşadığı, varlığını içinde kurduğu resmî ya da sivil otorite ile karşı karşıya gelir. Problem onlar arasında yaşanır; çözümü de onlar arasında olabilir. Bir taraftan birey, toplum içinde yaşamak zorundadır; bireyin varoluşu toplumsal varoluştan

* Yazarın *Birey, Toplum ve Siyaset* eserinde (Tekağaç Yayınları, Ankara 2005, s. 23-38) yayımlanmıştır.

ayrı düşünülemez; diğer taraftan o, bu toplum ve onun örgütlü biçimi olan devletle, bu problem bağlamında, karşıt kutuplarda yer alır. Yani bu problem bağlamında bireyin karşısına dikilen güç alanı, ne yok edilmesi gereken bir düşman ne de bireye tüm güzellikleri sunan bir dünya cennetidir. Bu türden problemler, çağımızdaki kadar karmaşık olmasa da, insanlık tarihinin uzak geçmişinde de yaşanmış ve kayda geçmişti. Sokrates'in trajedisi bunun bilinen ilk örneğidir. Sokrates içinde yaşadığı toplumun ortak dünyasının temel değer ve dinamiklerine karşıt bir tutum benimsemişti. "Sokrates'e yüklenen suç, sitenin mukaddesatı ile oynamaktı. Anytos, … Sokrates'i sitenin maneviyatına dokunan birisi olarak suçlamaktaydı. Arendt'ın ifadesiyle konuşursak, Sokrates'in 'anti-polis' olma hakkı yoktu."[1] Bu tespit, Sokrates'in haklılığının ya da haksızlığının onaylanışı olarak değil, sadece bir olgunun tasviri olarak algılanmalıdır. Ama bunun üzerinde de düşünmek gerekmektedir. Aradan geçen binlerce yıl zarfında aynı problemin farklı zeminlerde yaşanması, üstelik kendilerinin Sokrates gibi haksızca mahkûm edildiklerini iddia eden birçok insanın mevcudiyeti, bu problemin kolayca çözüme kavuşturulamayacağını ifade eder. Her ne kadar toplum insanın kurduğu bir varlık alanı ise de, artık tek tek bireylerin mülkiyetinde değildir; bireyi aşan bir varoluşa ve etki alanına sahiptir. Bu tablo ise bireyi sınırlandırmaktadır.

Temel hak ve özgürlükler probleminin, daha çok gelişmekte olan ya da gelişmiş toplumlarda bir gerilim alanı oluşturduğunu görmekteyiz. Acaba bu durum, gelişmeyi anlatan; yani sosyal statülerin kazanılması, eğitim imkânları ve ekonomik seviye bakımından bireylerin daha iyi bir duruma doğru ilerleyebilmelerini mümkün kılan toplumsal ortamın, bireysel bilinçlere bir hediyesi midir? Yoksa

[1] S. Seyfi Öğün, "Milliyetçilik: Demokrasinin Kriz Kaynağı mı?", *Düşünen Siyaset*, Şubat 1999, Sayı: 1, s. 57-58.

toplumun gelişmesi özgürlükle mi ilişkilidir? Özellikle ilk başlarda burada, karşılıklı olarak birbirini besleyen unsurlardan oluşan bir süreç dikkati çekmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin yaygın biçimde tanınmadığı ve kullanılmadığı toplumlarda her şeyin -deyim yerindeyse- donduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İki ayrı toplumsal yapıya baktığımızda, gelişmiş ya da gelişmekte olan kültürel ortamlarda ya da toplumlarda bireylerin daha özgür ve etkin olduğunu, daha çok talepte bulunduklarını; gelişmemiş toplumlarda ise bireylerin pasifçe var olan varlıklar olmakla yetindiklerini görmekteyiz. Bireyin yaşama garantisi, etkinlik ve eğitim durumu, ekonomik imkânları arttıkça, birey kendini, toplumunu ve dünyayı, konumunu ve imkânlarını keşfettikçe, onun talepleri de artmaktadır. Bu etkin birey, taleplerini düşünce/fikir alanında da ortaya koymaktadır. Yani Cassirer "Bütün olarak ele alındığında insan kültürü, insanın gittikçe gelişen kendini-özgürleştirme sürecidir"[2] demekte haklıdır. Sonuçtan hareketle bakınca, bireylerin özgürleşmeyi istemesi ve özgürleşmesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ama aynı birey, toplumsal bütünlük açısından kabul edilemeyecek nitelikteki taleplerini de özgürlük talebinin içine sıkıştırmaktadır. Ve işte bu noktada, özgürlüklere bir temel bulma; ama aynı zamanda onun insanî varoluşa katkısını ortadan kaldırmayacak bir sınır çizme problemi kendini göstermektedir.

Bütün bunlar, özgürlüğün farklı açılardan analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü özgürlük düşüncede başlar ve buradaki genişleme, ancak çok yönlü bakış açılarını yakalayabilen felsefî kurguların yoğunlaşmasıyla gerçekleşebilir. Bireysel bilinçler, farklı bakış açılarının ürünü düşüncelerle karşılaşarak yeni sentezlere ulaşabilirler. Bu yüzden felsefi kurguların yoğunluğu zihniyetteki değişi-

[2] Ernst Cassirer, *İnsan Üzerine Bir Deneme*, çev., Necla Arat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 264.

min de zemini olabilir. Somut şey üzerine söz söylemenin zihniyetin şekillenişi üzerinde sanıldığı kadar etkili olamadığını görmekteyiz. Özgürlüğün hukukî formuyla veya bizzat ortamıyla tanışsa bile, bu durum özgür bir bilinç gelişimine yetmemekte; birey kendi mevcut konumu ile ideal olan arasında bir senteze ulaşamamaktadır. Her türlü ikna ve ispat vasıtasını kullanarak, bir insana, özgür olmanın gerekliliği kabul ettirilebilir. Ama o insan özgür olmayı istemez ve bunun bedelini ödemeyi kabullenmezse, özgürlük bilinci oluşamaz. Özgürlük kanıtlanan bir şey değil, içten istenen bir varoluş biçimidir. Bireyi yönlendiren şey, çoğunlukla, apaçık gerçekler değil, apaçık gerçeklerin zihniyet ışığında algılanışıdır. Bu tablo karşısında, özgürlüğe saf bilinçte bir temel aramaktansa, zihniyetin ilk formu olan kültürde bir temel aramak daha mantıklı görünmektedir.

Özgürlük bilincinin oluşumu tek başına, soyut bir zeminde gerçekleşmez. Bu bilinç için maddî ve manevî temellerden söz etmek gerekir. Bütün çabası -isteyerek ya da mecburen- ekonomik faaliyet göstermekten ve bütün hedefi maddî anlamda denge kurmaktan ibaret olan insanın, bu hedefine ve çabasına, özgürleşmeyi veya özgürlük talebini eklemesi beklenemez. Bu bilince ulaşma problemini insan, ancak temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yaşayabilir. Buna maddî temel olarak bakmak uygun olur. Yani özgürlüğün kısıtlandığı tüm toplumlarda gelirin düşük olması bir tesadüf, kötü kader sayılamaz gibi görünmektedir. Sanki bir bilinmez el, bu toplumlardaki bireyleri ekonomik varoluş endişesi içinde yaşatmaktadır.

Kültürün Dünyası

Kültürel dünyayı biz kurarız. Gerek maddî anlamdaki üretimlerimizle, gerek sözlü veya davranış kalıplarından

oluşan ilişki ve iletişim biçimimizle cisimleştirdiğimiz bu dünya, bir anlamlar dünyasıdır. Anlamları taşıyan şey ise dışa vurduğumuz söz, eylem ya da diğer üretim biçimlerimizdir. Bu dünya, eylemlerin basmakalıp yapılması anlamında değil, her türden eyleme aynı ruhun egemen olması anlamında geleneklerin dünyasıdır. Gelenek ortak ruhun tarihsel süreçteki seyahatidir. Yani kültürün dünyası tarihsel bir dünyadır. Cassirer, bu dünyayı semboller dünyası olarak adlandırır. Bu bakış açısından sembol, her an bütün boyutlarıyla gösteremeyeceğimiz veya yanımızda taşıyamayacağımız dış dünyanın olgularını, nesnelerini temsil ederek onları başkasına iletme ve nesnel hale getirilemeyen iç dünyanın idelerini dışa vurma vasıtası olan, bizim oluşturduğumuz işaretlerdir. Onlar bir söz, şekil, resim, mimik, ritüel ya da davranış olabilir. Bu süreçte zihnin yaptığı şey, hem iç dünyamızdaki duygu ve düşünceleri hem de dış dünyanın olgularını kendi oluşturduğumuz duyusal-algılanabilir işaretlerle/sembollerle dışarıya vurmak; ayrıca var olan sembolleri kendimizce anlamlandırıp serbestçe kullanmaktır. "Her dilsel sembolde, her mitik ya da sanatsal tabloda duyularla algılanabilir; duyulabilir, işitilebilir, görülebilir forma dönüşen, aslında bütün duyusallığın üzerine çıkan düşünsel içerik görülür."[3] Herhangi birine karşı davranış biçimimizin formu kadar, düşünmek ve onu kelimelere dökmek de aynı niteliğe sahiptir.

Bu düşünsel içerik "ortak dünya"nın yapı taşıdır. Bu dünya sadece ben-sen ilişkisiyle sınırlı ve ben-sen ilişkisinden ibaret değildir. Sembolleştiren sayısız bilinç bu dünyaya girdiğinde kendini sembol zenginliği ve çeşitliliği içinde bulur. Onlar kültür dünyasında yer almakla belirli-değişmez formlarda dolaşıp durmaz. "Düşünen bilincin çeşitli dışlaştırmalarının uyumlu bütünlüğünü, sadece ru-

[3] Ernst Cassirer, *Die Sprache, Philosophie der Symbolischen Formen I*, Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1923, s. 41.

hun doğal sembol gücünün farklı yönelimlerini izleyerek kavrayabiliriz. Birdenbire algıladığımız düşünen bilincin özü, sadece algılanabilir nesnenin şekillenmesinde kendini gösterebilir."[4] Yani tümüyle soyutlanmış, kendini açığa vurmayan bir düşünen bilincin özünden değil, kendini ancak duyusal nitelikli formlarla dışa vuran bir bilinçten söz edilebilir. Düşünülen düşünce kelimelere dökülür ve böylece zihin dünyasından dışarıya taşmış olur. Sembol üretimi en yaygın ve açık biçimde dilde gerçekleşir. Kelime, kavram hep birer semboldür. Yani dil, en saf anlamıyla bir semboller sistemidir. Cassirer'e göre dil bir uzlaşmadır, bireylerin buluşup anlaştığı bir "sözleşme"den oluşur[5]; ortak dil dünyasına katılımda "ben" ve "sen" arasında gerçek ilişki vardır ve bu dünyaya aralıksız etkin katılımda her ikisi arasında ilişki kurulur. Bu çift yönlü süreçte öncelikle bizzat düşünce inşa edilir. Burada her ikisi birbiri içine geçer ve bu karşılıklı etkileşim vasıtası ile ortak anlam dünyasını kendileri için inşa ederler.[6] Bu dünya ve bu içerik ben-sen'in değil, sayısız ben-sen'lerin ortak dünyasıdır. Belki Rousseau'nun sözleşmesinin gerçek temeli burada aranmalıdır.

Bu ortak dünyaya ya aktif ya da pasif biçimde katılırız. Pasif katılımda "etkililik" yoktur. Yani etkin olamayan bilinç, başkalarının sembollerine niceliksel/pasif katılım içindedir. Bu katılım ise, ortak dünyanın özüne uyan bir katılım tarzı değildir. Sembol/düşünce dünyasını etkin katılımla biz inşa ettiğimize göre, ona katılımımızın da bu inşanın ruhuna uygun; yani etkin, sembol/düşünce üreterek gerçekleşmesi gerekir. Bu bakış açısından hareketle şöyle bir akıl yürütelim: İnsan özü gereği sembolleştirir, kendi

---

[4] Cassirer, *Die Sprache*, s. 21.

[5] Ernst Cassirer, "Dingwahrnehmung und Ausdruckswahrnehmung", *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, Darmstadt 1980, s. 50.

[6] Cassirer, *Dingwahrnehmung und Ausdruckswahrnehmung*, s. 53.

toplumunun temel yapı niteliği olan kültürünü oluşturur. O halde bireyin topluma, kültürel hayata katılımının diğer anlamı, sembol üretmesi ya da üretilen sembollere katılmasıdır. Kültürel dünyadaki birey, bu dünyada kendine özgülüğüyle yer alan, kendini sembolleriyle temsil eden bireydir. O zaman bireyin sembol üretememesi ya da bunun engellenmesi, sınırlı semboller içinde var olmaya mahkûm edilmesi, toplumsal hayatta kendine özgülüğü ile yer alamaması demek olur. Bunun diğer anlamı, özgür olamama halidir.

Düşünen bilinç aktif olarak katılır; dıştan zorlamayla değil, kendi seçimleriyle kendini temsil eder. O aynı zamanda nesnellik talebiyle sembollerini, düşüncelerini dışlaştırabilmeyi, değer talebiyle başka bilinçlerin onayına sunabilmeyi istemiş olmaktadır. Bilincin bu etkinlik durumu, kendini kendine özgülüğü içinde göstermesidir. Düşünen bilinç düşüncelerini sembolleştirmekle ne yapmış olmaktadır? O ilk önce tanınmayan varoluşunu tanınır hale getirmekte, sonra kendine ve kendi sembollerine yer açarak düşüncelerini nesnel hale getirme hakkını kullanmakta, onlar için başkasından değer talep ederek "ben de varım" demektedir. Başka bir ifadeyle sembol üreten insan diğer sembollere hayır diyen değil, "onlarla beraber ben de ..." diyendir. Bu bilinç, önceki sembole/düşünceye karşıt bir tavırda değildir. Onun sembolleriyle kendinden önceki semboller arasında mutlak bir karşıtlık olması gerekmez ama karşıt semboller üretebileceği gibi, onlarla aynı anlam içeriğini de paylaşabilir. Üreten bilinç, kendine ait olanlarla semboller şenliğine katılır. Her sembol üreten, kendinden öncekini onaylayıp içselleştirmekle, ona kendine özgü damgasını vurmaktadır. Düşünen bilincin ideolojiler karşısında özgür olabilmesinin anlamı budur. O egemen bir ideolojiye karşı kendi aklîliğini yine sembollerle ortaya koyar; ideolojinin krallığına karşı kendi özgürlüğünü ilân

eder. O, başkaldıran insan gibi değerlere karşıtlıkla kendini var etmez; o, başkaldıran insanın bilinci gibi önceden-olmayan yeni bir bilinç oluşturmasa da, kendine özgülüğünü ve düşünce dünyasındaki yerini belirleme bakımından farklılaşan-bilinç oluşturur.

Sembol sadece onu oluşturan birey için değil, toplumun tüm bireyleri içindir. Ortak dünyanın sembollerle ve anlamlarla oluşmasının anlamı budur. Sembol başkaları ile bireyin kendisi arasında köprü olduğu için, diğer bireylerin varoluşuna dayanır ve başkaları için'liğin ve başkaları ile birlikteliğin, başkalarıyla paylaşma ve buluşmanın kesinliğini anlatır.

Kültürel evren özniteliği itibariyle bireyler üstü ve bireyi kuşatıcı olmasına rağmen, gerçekleşmesi itibariyle bireysel yaşantının dışına çıkamaz. Bireylerden tamamen soyutlanmış, onlar tarafından yaşanmayan bir kültür yoktur. Aslında kültür kuşatıcılığını da tek tek alanlarda yaşanılır olmasına borçludur. "Kültür ne kadar sürekli gelişir ve ne kadar çok tek alanda bulunursa, o kadar zenginleşir ve bu anlam dünyası çok ve çeşitli olarak biçimlenir."[7] Yani kültür ya da kültürel hayatın her türlü unsuru, düşünceler, inanışlar bireylerce yaygın biçimde yaşanılan şeyler olmalıdır ki, kültürel doku gitgide zenginleşsin. Bireyin sınırlı sembollere hapsedilmesi, kendini kendi muhakeme yetisiyle değil, "...e göre en doğru ..." ile gerçekleştirmeye zorlanması, onu belli formlara göre dönüştürme adımıdır. Buna insanın iç zenginliğinin tüketilmesi olarak bakmak da mümkündür. Her insan kendi kültürel evreninin, düşünce dünyasının zenginlik kaynağıdır. Bu ise elverişli zemin ve şartlarda açığa çıkarılabilir. Bu noktada en elverişli zemin ise düşünce özgürlüğü gibi görünmektedir. Bu ze-

---

[7] Ernst Cassirer, "Naturbegriffe und Kulturbegriffe", *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1980, s. 75.

minde sembol bireyi dönüştürmez; tam tersine birey nesneyi, kavramı, sembolü dönüştürür ve sayısız bilincin dönüştürdükleri bütün derinliğiyle ortak dünyayı oluşturur.

Bilincin kendinden önce var olan sembolleri zenginleştirmesi, onların sınırlarını kendi zorladığı sınırlara kadar genişletmesi, üreten bilincin kendini açış biçimidir. Meselâ günümüzde çok tartışılan "modernlik" sembolünün (ya da kavramının) çok vurgulanan anlamına, -sözgelimi belirli bir hayat ve kıyafet tarzı olduğu şeklindeki anlama- başka ve zenginleştirici bir anlam, -diyelim ki özgürlük ve bireyin kendini temsili şeklinde yeni bir anlam- ekleyen birey bu kavramın anlam boyutunu kendinden önce çizilmiş sınırların ötesine taşımış, bu kavrama/sembole kendi yorumunu katmış olur. Bireyin bilinci önceki anlamlarla diyalektik ya da bütünleyici ilişki kurmakla, senteze ulaşıp yeni anlam elde etmekle kendini başkalarına açmış; yani diğer bilinçlere düşünce içeriğini aktarmış, onları kendi dünyasına davet etmiş olur. Bu, yepyeni içerikte bir bilinç oluşumu değildir. Buna bireyin değerler sistemini kendi zihinsel süzgecinden geçirmesi, var olana kendi değerlerini ekleme demek daha doğrudur. Bunu yapmakla birey aynı zamanda semboller zenginliğine yeni bir zenginlik eklemiş olur. Bu zenginleştirici katkı ancak özgürlük ortamında gerçekleşebilir. O halde her birey, değerlerini başkalarının onayına sunmak ve böylece toplumun düşünce hayatını geliştirmek için, düşüncelerini serbestçe anlatabilme hakkına sahip olmalıdır.

Düşünce Özgürlüğü

Düşünme nedir?

Düşünme kavramları birbiriyle ilişkilendirerek kavram örgülerinden oluşan gerçeklik modelleri ve daha geniş anlam birlikleri tasarlamaktır. Bu tasarım, nesne dünyası

ya da toplumsal dünya ve sosyal-siyasal düzen üzerine de olabilir. Bu bakımdan düşünme, belki diğer bilinçli eylemlerimizden daha saf bir bilinçli eylemdir. Bu eylem sonucu ortaya çıkan ürün, yani düşünce, serbestçe dışa vurulma talebini de beraberinde getirir.

Özgürlüğün diğer biçimlerinin değil de düşünce özgürlüğünün öne çıkması, ben bilincinin oluşumuyla ilgili olmalıdır. Ben, ilk önce sen ile dünyaya açılır. İlk çocukluk çağından itibaren bene yönelen bir sen vardır. Benin iç dünyasını olgulardan önce bu sen doldurur. Nesne, yani ben-olmayanların cansız türü bene akın etmez; ama sen, duygusal yönelimle bene akın eder. Var olan olarak nesne, öznenin nüfuz edebildiği kadarıyla algı ve doğal deneyim nesnesidir. Benin ben olmayanın mevcudiyetiyle kurulduğunu söyleyenler, bu ben-olmayanın açılımını yapmamaktadırlar. Bu ben olmayan, insanın içine doğduğu nesne dünyası olamaz. Bunu kabul edersek o zaman, 'ben, birden nesne ile yüz yüze geldi ve kendini keşfetti' demiş oluruz. Oysa ben, sen ile olan ilişkisinde yavaş yavaş kurulur. Gerçek mânâda iletişim ben ile sen arasında olur. Yetişkin bireyde bu ben, senin ürünlerine-üretimlerine doğru akar. Artık oradaki mevcudiyet, nesne türü varoluştan tamamen ayrılmıştır. Gelişerek sosyalleşmek benin seni onun bireyinin üretimleriyle, senin beni ben bireyinin üretimleriyle birlikte kavramaktır.

Ben'in zihinsel "özne" olarak, anlam dünyası ortamına girmesi, kendi-kendini-belirleme ve kendi-kendini-bulma eylemi anlamına gelir. Benin kendini verdiği formlar engelleyici olmayıp, benin kendi hareketinin ve kendi açılımının taşıyıcısıdır. Çünkü ben sadece bu formların sayesinde "dünya ile buluşma" sürecini gerçekleştirir ki, bu uzlaşma benin sadece var olması için değil, ayrıca onun bizzat